

Тема 4. Характеристика економічного потенціалу

1. Поняття і структура сукупного економічного потенціалу країни
2. Склад і оцінка природно-ресурсного потенціалу
3. Демографічний і трудовий потенціал: соціальна політика
4. Характеристика виробничого та науково-технічного потенціалу національної економіки

Поняття і структура сукупного економічного потенціалу країни

Важливою проблемою для економіки будь-якої країни є вивчення та дослідження сутності, джерел розвитку та використання її економічного потенціалу. Це пов'язано з тим, що економічний потенціал виступає тією основою, на якій базуються розробки майбутніх тенденцій в економіці, визначення пріоритетних шляхів розвитку тощо.

Сучасний стан національної економіки України характеризується значним руйнуванням основних елементів економічного потенціалу. Нераціональне використання природних ресурсів, відсутність належної соціальної політики, несформованість умов для науково-технічного розвитку країни, непродумане використання механізмів, методів та організаційних форм залучення робочої сили до системи господарських відносин призвели до фактичного розпаду продуктивних сил, незабезпечення належного відтворення їх елементів.

Недосконала політика використання економічного потенціалу України не тільки не сприяє позитивному розвитку економічних процесів, а й виступає як самостійний чинник поглиблення кризи.

Таким чином, нині існує необхідність вивчення та дослідження проблем, пов'язаних із впливом економічного потенціалу та процесу його використання на розвиток національної економічної системи, її окремих підсистем та елементів⁷. Суспільна форма економічного потенціалу повинна бути такою, щоб сприяти розвитку прогресивних та ефективних форм власності. Будь-які джерела, можливості чи сукупність елементів стають економічним потенціалом тоді, коли вони переходять у чинність для майбутнього залучення у виробництві, насамперед, з метою отримання прибутку. Простежуючи зв'язок економічного потенціалу із власністю, необхідно в категорії "економічний потенціал" виділити кількісну (що формує речовий зміст) і якісну сторони, що відображає виробничі відносини між економічними суб'єктами з приводу привласнення економічних благ. Крім того, слід виділяти юридичний, соціальний та політичний аспекти економічного потенціалу.

Юридичний аспект такого потенціалу виявляється у праві законодавчих органів затверджувати відповідні нормативні акти, що визначають володіння, розпорядження і користування потенціалом країни, встановлювати частки приватної, державної та інших форм власності. Соціальний аспект економічного потенціалу відображає процес становлення і

розвитку соціальних верств і груп населення, взаємодію між ними залежно від способу отримання відповідної частини національного багатства. Політичний аспект категорії "економічний потенціал" розкривається у виявленні впливу різних суб'єктів на політику держави. Більший політичний вплив мають ті суб'єкти, які володіють чи розпоряджаються більшою частиною економічного потенціалу країни, перш за все, природними ресурсами.

При з'ясуванні сутності економічного потенціалу необхідно визначити принципи, на основі яких він функціонує. Зокрема, принцип системності означає виділення його окремих підсистем та елементів: потенціал продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних відносин і відносин економічної власності, а також господарського механізму. Цей принцип у контексті економічного потенціалу передбачає взаємопов'язаність усіх елементів потенціалу, які доповнюють один одного. Таким чином, внаслідок існування причинно-наслідкового зв'язку інтенсивне і нераціональне використання тільки одного з елементів потенціалу може призвести до виникнення негативних тенденцій у системі в цілому.

Зв'язок між складовими елементами економічного потенціалу визначає зрілість існуючих виробничих відносин між людьми і ступінь досконалості господарського механізму що обумовлює ці відносини. Величина економічного потенціалу, його якісний ріст і зміст, в основному, формується у процесі суспільного виробництва і залежить від рівня розвитку продуктивних сил та виробничих відносин.

Таким чином, економічний потенціал - це сукупність наявних та таких, які можуть бути мобілізовані з основних джерел, засобів країни, елементів потенціалу цілісної економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного зростання та соціально-економічного прогресу".

У політекономічному розумінні економічний, потенціал - це система відносин економічної власності між людьми у взаємодії з розвитком продуктивних сил та базисними елементами господарського механізму, що виступають основним джерелом розвитку економічної системи та її можливостей.

Показником рівня загального економічного потенціалу є національне багатство країни, яке визначається як нагромаджений запас ресурсів та благ, що виступає визначником результатів економічної діяльності та можливостей нації щодо майбутнього соціально-економічного розвитку¹⁰.

Національне багатство складається із фізичних благ і фінансових активів, навичок, уміння, тобто всього того, що може приносити дохід, який є віддачею від цього багатства. Всі ці складові елементи можуть розглядатися як національне багатство лише тоді, коли вони можуть продаватися і купуватися на товарних або грошових ринках.

Багатство нації може бути поділено на два основні види - речове багатство, втілене у фізичних і фінансових активах, яке називається капіталом, і неречове багатство, яке називається людським капіталом.

Важливими складовими елементами речового національного багатства є:

- створений і нагромаджений в країні виробничий капітал (активи), які, в свою чергу, поділяються на основні й оборотні. До основних належать засоби праці (споруди, будинки, обладнання, машини, верстати, прилади), які використовуються в декількох виробничих циклах. До оборотних - предмети праці (сировина, матеріали, електроенергія, паливо), які використовуються повністю протягом одного виробничого циклу;
- основний невиробничий капітал (активи), тобто активи, які функціонують у соціальній сфері - житло і будинки, лікарні, школи, культурно-освітні і спортивні установи тощо;
- майно домашніх господарств - житло, предмети домашнього вжитку тривалого використання (меблі, автомобілі, побутова техніка, одяг тощо), засоби праці підсобних господарств, домашні тварини;
- товарні запаси народного господарства (резервні і страхові запаси, запаси готової продукції на складах);
- залучені до процесу виробництва природні ресурси (земля, ґрунти, надра, води, ліси, розвідані корисні копалини, атмосфера, клімат).

Склад і оцінка природно-ресурсного потенціалу

Природно-ресурсний потенціал - це сукупність наявних і тих, що можуть бути мобілізовані, природних умов і ресурсів, які впливають на економічну діяльність та використовуються чи можуть бути використані у процесі виробництва економічних благ. У політекономічному аспекті природно-ресурсний потенціал можна визначити як відносини економічної власності між людьми з приводу видобування і привласнення природних ресурсів та їх використання в поєднанні з природними умовами в усіх сферах суспільного відтворення. Він забезпечується географічним розміщенням, кліматом, природними ресурсами та екологічною ситуацією.

Природно-ресурсний потенціал є багатокомпонентним. Виділяють такі його складові: мінеральні, земельні, водні, лісові, біологічні, рекреаційні, кліматичні, космічні ресурси.

За ознакою вичерпності природних ресурсів, яку нерідко називають екологічною класифікацією, вони поділяються на групи:

- невичерпні до яких належать сонячна радіація, енергія води, вітру тощо;
- вичерпні відновлювані ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, рослинне паливо тощо;
- вичерпні невідновлювані мінеральна сировина, природні будівельні матеріали.

В основі економічної класифікації природних ресурсів лежить їх поділ на ресурси: виробничого й невиробничого, галузевого й міжгалузевого, промислового й сільськогосподарського, одно-цільового та багатоцільового призначення.

Використання в економічній системі природних ресурсів вимагає їх адекватної оцінки. Існує два основні види оцінки: технологічна (виробнича) та економічна. При технологічній оцінці виявляється ступінь придатності ресурсів до того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної або перспективної технології їх використання. Нерідко технологічна оцінка виражається в балах та категоріях. Вона здійснюється, як правило, перед економічною.

Економічна оцінка природних ресурсів - необхідний етап для забезпечення їх ефективного використання. Визначають дві групи економічних оцінок:

- перша - характеризує економічні результати використання природних ресурсів;

- друга - економічні наслідки дії на навколишнє природне середовище (переважно це економічні втрати від забруднення чи порушення природного середовища).

Для економічної оцінки природних ресурсів застосовують передусім методичні підходи, засновані на категоріях ренти та ефективності.

Для розміщення галузей національної економіки велике значення мають кількісні параметри певного виду ресурсу. За народногосподарським значенням запаси корисних копалин поділяють на такі групи: балансові, використання яких економічно вигідне, тобто вони відповідають промисловим вимогам за якістю сировини і гірничотехнічними умовами експлуатації; позабалансові, які при наявному рівні технології експлуатувати економічно не вигідно. До промислових запасів належать вивчені й розвідані запаси, експлуатація яких за даних умов забезпечує достатню рентабельність виробництва.

Під мінеральними ресурсами розуміють сукупність різних видів корисних копалин, які можуть бути використані за сучасного рівня розвитку продуктивних сил. За характером використання мінеральні ресурси поділяються на групи: паливно-енергетичні, рудні й нерудні. На їх базі розвиваються такі важливі галузі промислового виробництва, як чорна і кольорова металургія, електроенергетика, машинобудування, хімічна промисловість та ін. Потенціал мінерально-сировинних ресурсів формують промислові запаси паливно-енергетичних ресурсів, металічних, нерудної сировини для чорної металургії, гірничо-хімічної сировини, будівельних матеріалів.

Демографічний і трудовий потенціал

Під демографічним потенціалом слід розглядати людський потенціал, іншими словами-кількість населення, частку трудових ресурсів (працездатного населення), вікові та статеві показники, динаміку природного та механічного руху населення тощо.

Основними характеристиками демографічного потенціалу є:

- співвідношення показників природного руху населення, що розглядаються за певний проміжок часу;
- статеві-вікова структура населення;
- співвідношення показників механічного руху населення.

Трудовий потенціал - це узагальнююча характеристика кількості та якості сукупних здатностей до праці працездатного населення, до участі у суспільно корисній діяльності. Трудовий потенціал характеризується кількісними і якісними параметрами. Кількісна сторона трудового потенціалу визначається чисельністю працездатного населення, статеві-віковою структурою, кількістю робочого часу, відпрацьованого працездатним населенням, чисельністю безробітних. Якісними характеристиками трудового потенціалу є стан здоров'я, загальноосвітній та професійно-кваліфікаційний рівень, схильність носіїв праці до мобільності, конкурентоспроможності робочої сили та ін.

Особливе значення у розвитку національної економіки має якість трудового потенціалу. Це - поняття відносне. Воно розкривається у параметрах та компонентах, таких, як: якість працездатного населення, трудових ресурсів, сукупного працівника або робочої сили. Якісна визначеність трудового потенціалу формується під дією потреб виробництва, попиту на робочу силу, на основі розвитку системи загальної та професійної освіти та виховання.

Кількісна сторона трудового потенціалу визначається демографічними факторами (природним приростом, станом здоров'я, рухливістю та ін.), потребами виробництва у робочій силі та можливостями задоволення потреб працездатного населення у праці. Трудовий потенціал кількісно характеризується працездатним населенням в його активному віці, тобто трудовими ресурсами, які наявні у національній економіці у кожний певний період.

Важливим елементом державного регулювання соціальних процесів є соціальний захист населення - державна підтримка тих верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, з метою забезпечення відповідного життєвого рівня. Серед основних елементів системи соціального захисту виділяються такі, як установлення допустимих параметрів життя (прожитковий мінімум, мінімальна пенсія, соціальна допомога), захист від зростання цін та товарного дефіциту, вирішення проблем безробіття, пенсійне забезпечення, соціальні трансферти тощо. В ряду таких елементів розглядається й соціальне страхування - система фінансового відшкодування (часткового або повного) фізичним особам певних життєвих ризиків. Його основні форми - це пенсійне забезпечення, медичне - на випадок захворювання, втрати непрацездатності в результаті нещасного випадку на виробництві, а також страхування на випадок безробіття (від незалежних від працівника причин). Основними принципами соціального страхування є безпосередня фінансова участь у страхуванні всіх застрахованих осіб, обов'язковість страхування всіх працюючих та державні гарантії виплат із соціального страхування.

Таким чином, у відповідності до проголошених цілей забезпечення стабільного росту рівня і якості життя населення та створення умов для розвитку людського потенціалу основними напрямками соціальної політики повинні стати:

- створення умов і можливостей усім працездатним громадян заробляти кошти для задоволення своїх потреб;

- забезпечення раціональної зайнятості населення на основі збереження робочих місць на діючих і перспективних підприємствах, створення нових робочих місць, у тому числі в приватному секторі економіки, організація систем підготовки і перепідготовки кадрів;

- забезпечення загального зростання грошових доходів населення і створення умов для підвищення їх реального наповнення і справедливого розподілу;

- підвищення ролі оплати праці як основного джерела грошових доходів населення і найважливішого стимулу трудової активності працівників найманої праці;

- поступове наближення мінімальних та інших фіксованих доходів до бюджету прожиткового мінімуму на основі випереджаючого в порівнянні з ростом цін підвищення розмірів мінімальних соціальних гарантій щодо доходів;

- сприяння росту доходів в від само зайнятості і підприємницької діяльності, формуванню середнього класу як фактора соціальної стабільності в суспільстві;

- покращення соціального забезпечення непрацездатних громадян на основі реформування пенсійної системи і соціального страхування;

- зниження рівня малозабезпеченості й майнової диференціації населення;

- підвищення ступеня захисту соціально незахищених верств населення за рахунок посилення адресної допомоги малозабезпеченим громадянам, раціоналізації системи пільг.

Характеристика виробничого та науково-технічного потенціалу національної економіки

Виробничий потенціал-це система економічних відносин, що виникають між господарюючими суб'єктами на макро- та мікрорівнях з приводу отримання максимально можливого виробничого результату, який може бути одержаний за умови найбільш вигідного використання виробничих ресурсів, за умови наявного рівня техніки та технологій, передових форм організації виробництва.

Виробничий потенціал постійно змінюється в часі як унаслідок саморозвитку, так і під впливом результатів власного перетворення. Механізм зміни характеристик виробничого потенціалу в ході власного перетворення можна представити таким чином. Використовувані ресурси (матеріальні. Інформаційні, інтелектуальні і т. д). будучи одночасно складовою частиною потенціалу, перетворюються у певний результат

(продукція промисловості). змінюючись та набуваючи нових якісних і кількісних характеристик. При цьому початкові характеристики потенціалу відрізняються від його ж характеристик після закінчення перетворень настільки, наскільки глибоким було дане перетворення. Перетворення може відбуватися в результаті різних дій. зокрема таких тривалих, як економічні реформи в країні.

Основні виробничі фонди є частиною виробничого потенціалу господарства. До них належать засоби праці, що функціонують у сфері матеріального виробництва і багаторазово використовуються у виробництві матеріальних благ, але при цьому зберігають натуральну форму, зношуються поступово і переносять свою вартість на створений продукт частинами у вигляді амортизаційних відрахувань. Кількісний і якісний рівні основних виробничих фондів і, передусім, їх активної частини - машин і обладнання - характеризують виробничий потенціал народного господарства. Виробничі фонди становлять 2/3 вартості всіх основних фондів і майже половину національного багатства. Одним з основних показників, що характеризують основні виробничі фонди, є виробнича потужність - здатність засобів праці виробляти максимальну кількість продукції.

Територіальний розподіл виробничого потенціалу - заводів, фабрик, сільськогосподарських підприємств, транспортних засобів - є найважливішою умовою розвитку і розміщення продуктивних сил. Високий рівень розвитку виробничого потенціалу може розглядатися як основа подальшого розвитку і розміщення виробництва електроенергії, металу, машин тощо. Реконструкція та розширення виробничого потенціалу, а також нове будівництво означають конкретні зрушення в розвитку і розміщенні продуктивних сил.

У зв'язку з таким становищем промисловий потенціал Україна у світовому поділі праці закріплюється як сировинний та ресурсний придаток, зростаючий ринок збуту продукції іноземного походження. При цьому вітчизняна економіка втрачає продуктивні робочі місця, новостворену додану вартість, на території України розміщуються ресурсо-, енерго- та екологіємні виробництва. У 2008 році, згідно з рейтингом конкурентоспроможності, опублікованим Всесвітнім економічним форумом, Україна посіла 54 місце серед 55 країн світу. Світовий рейтинг конкурентоспроможності вже 15 років поспіль очолює США. Крім того, до першої п'ятірки найбільш конкурентоздатних країн увійшли Сингапур, Гонконг, Швейцарія і Люксембург. До першої десятки входять Данія, Австралія, Канада, Швеція та Нідерланди. Нинішній рейтинг Росії впав на 4 позначки - до 49 місця.

Обов'язковою умовою всебічного розвитку українського суспільства, економічного й соціального добробуту нації є відродження вітчизняного промислового потенціалу через здійснення цілеспрямованої державної промислової політики, яка має реалізувати нагромаджений потенціал інституційних змін, спрямувати технічні, фінансові, людські, організаційні ресурси, набуті протягом періоду економічного зростання, на завдання якісної структурної перебудови.

Стратегічним завданням такої перебудови є забезпечення системної модернізації промислового виробництва, його відповідності сучасним вимогам науково-технологічного прогресу та постіндустріального розвитку. Галузева структура промисловості має наблизитися до пропорцій, які притаманні економічно розвиненим країнам світу.

Стратегічною метою відродження промислового потенціалу є побудова високоефективної конкурентоспроможної економіки, яка здатна забезпечити громадянам України фундаментальні права і свободи людини, першість загальнолюдських цінностей, пріоритет національних інтересів суспільного розвитку.

Науково-технічний потенціал є важливою складовою сукупного економічного потенціалу, що являє собою сукупність усіх її наукових засобів та ресурсів. В свою чергу, науково-технічний потенціал ґрунтується на науково-технічному прогресі, який визначається як безперервний і довготривалий процес докорінних якісних і кількісних змін у техніці й технології виробництва, енергетиці, знаряддях та предметах праці, в організації планування, виробництва й управління в характері трудової діяльності людей. Базується він на розвитку науки і техніки, розширенні масштабів наукових досліджень та використанні їх результатів у практиці народного господарства. Для того, щоб дати ґрунтовну характеристику такого комплексного процесу, як науково-технічний прогрес, необхідно вивчати і використовувати досвід економічного й технічного розвитку зарубіжних країн. Зміна структури виробництва, впровадження наукомістких технологій та інші чинники інноваційної стратегії, регулювання економіки впродовж тривалого післявоєнного періоду визначили динамічний розвиток найбільш промислово розвинених країн світу, сприяючи поглибленню технологічних та економічних зв'язків між ними. Значний розвиток науки й освіти, підвищення їх ролі у розвитку наукомістких технологій і науково-технічного прогресу та інформаційної індустрії, що в сукупності називають сферою виробництва нових технологій, зумовлює великі якісні й кількісні зміни співвідношень у структурі інноваційного процесу, від якого залежить економічне зростання і розвиток продуктивних сил.

Науково-технічний потенціал включає в себе:

- матеріально-технічну базу: сукупність засобів науково-дослідницької праці в тому числі наукові організації, наукове устаткування і пристрої, експериментальні заводи, лабораторії, електронно-обчислювальні бази інформаційного забезпечення та ін.:

- кадри наукової системи: вчені, дослідники, конструктори, винахідники, експериментатори, науково-технічний персонал, тобто національний науково-технічний Інтелект:

- інформаційну систему, яка забезпечує наявність і постійне вдосконалення банку наукових знань: наукові прогнози. Здатні до оперативної видачі інформації банку патентів, авторських свідоцтв, банку даних про світові досягнення в галузях конкретних наук та ін.:

- організаційно-управлінську підсистему, у тому числі систему планування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), структуру управління НДДКР. організаційно-управлінські структури наукових підрозділів, методи управління НДДКР Сам процес науково-технічного розвитку має щонайменше три дещо відмінні ознаки: науково-технічну революцію;

- науково-технічний прогрес;
- технічний і організаційний розвиток.

Науковий потенціал, як визначальна складова науково-технічного потенціалу характеризується як сукупність ресурсів і можливостей сфери науки будь-якої системи (колективу, галузі, міста тощо), що дає змогу при наявних формах організації й управління ефективно вирішувати завдання господарства. Складовими наукового потенціалу є кадри, фінанси, матеріально-технічна база, інформаційне забезпечення. Поняття "науковий потенціал" можна поширити на будь-яку сукупність наукових організацій. у тому числі й на об'єднання в галузях господарства, в міністерствах, відомствах, а також на сукупність галузевих наукових організацій, розташованих на відповідній території. Отже, можна говорити про науковий потенціал держави, що об'єднує наукові організації різного підпорядкування.